

ПРИЛОЗИ

РЕФЕРАТ ВЕЉКА ЗЕКОВИЋА НА III ЗАСЈЕДАЊУ ЦАСНО ЈУЛА 1944. ГОДИНЕ

Треће засједање Црногорске антифашистичке скупштине народног ослобођења (ЦАСНО) представља историјски догађај у коначном одређењу црногорског народа да се избори за слободну и равноправну Црну Гору у демократској и федеративној Југославији. На његов значај указао сам у збирци докумената „ЦАСНО 1944—1945“, коју сам објавио 1975. године у издању Историјског института у Титограду.¹

Током свог постојања и рада, а то је вријеме од јула 1944. године до априла 1945. године, ЦАСНО је издао преко 4.000 најразноврснијих докумената којима је инициран или поспјешен рад органа народне власти на ослобођеном подручју Црне Горе. Извршио сам избор око 300 најзначајнијих докумената и објавио га у наведеној збирци. У том избору није било вјероватно најзначајнијег документа — реферата Вељка Зековића „Равноправна Црна Гора у слободној демократској федеративној Југославији“, који је поднесен на III засједању ЦАСНО у Колашину 14. јула 1944. године. Вјеровао сам да није уништен, већ да је само привремено недоступан истраживачима.² То увјерење било је мотивисано чињеницом да сам у току рада на припреми збирки докумената о раду ЗАВНО Црне Горе и Боке³ и о раду ЦАСНО наилазио и на документу која су се до тада налазила у приватном власништву. Зато сам и констатовао да још нијесам ушао у траг значајном реферату Вељка Зековића, као и још неким другим документима. Тако исказани оптимизам у даљем трагању нашао је оправдање, јер је управо ових дана пронађен ори-

---

¹ Др Зоран Лакић, *ЦАСНО — Црногорска антифашистичка скупштина народног ослобођења 1944—1945* — збирка докумената, Титоград 1975, 625.

² Исто, 19.

³ Заран Лакић, *ЗАВНО Црне Горе и Боке* — збирка докумената, Титоград 1963, 296.

гинал реферата Вељка Зековића, који са задовољством објављујемо у интегралном тексту.⁴

Објављујући овај докуменат, као допуну књиге „ЦАСНО 1944—1945“, потребно је указати на основне чињенице за одржавање и рад III засједања ЦАСНО.

Треће засједање ЦАСНО, односно ЗАВНО Црне Горе и Боке, одржано је у Колашину 14. јула 1944. године. Још на своме II засједању, које је такође одржано у Колашину, фебруара 1944. године, црногорски партизански парламент је прихватио одлуке II засједања АВНОЈ-а, којима су осигурани резултати дотадашње ослободилачке и револуционарне борбе и ојачани темељи Црне Горе као федералне јединице нове заједничке државе југословенских народа.

Трећем засједању ЦАСНО је присуствовао 151 вијећник: 105 интелектуалаца, 25 сељака и 21 радник. Оваква социјална структура вијећника указује на одређене карактеристике и специфичности НОП-а у Црној Гори.

Треће засједање ЦАСНО усвојило је неколико важних одлука:

— одлуку о претварању ЗАВНО Црне Горе и Боке у Црногорску антифашистичку скупштину народног ослобођења (ЦАСНО);

— одлуку ЦАСНО о врховном законодавном и извршном тијелу Црне Горе и Националном комитету ослобођења Црне Горе. (Ова одлука почива на одлукама II засједања АВНОЈ-а, а у складу је с принципом федеративног уређења. Одговара степену развита народне власти у Црној Гори и потреби да се она што прије догради и још боље усаврши. Њом се остварује основни принцип народне демократије да је народ извор и чинилац власти.);

— одлуку о народној власти на територији Црне Горе. (Основни органи народне власти и даље су народноослободилачки одбори, које бира народ посредним или непосредним путем.);

— одлуку о оснивању народних судова. (На овај начин је одвојена судска од управне функције народне власти.);

— декларацију о правима и дужностима грађана Црне Горе (У њој се каже да су сви грађани једнаки и равноправни: жене као и мушкарци, да је свакоме обезбијеђена слобода говора, штампе, збора, договора и удруживања. Сви преко 18 година старости имају право гласа.).

Најзад, истакнимо да је на III засједању ЦАСНО изабрано Предсједништво ЦАСНО-а и да је један од два његова секретара био Вељко Зековић, чији реферат први пут сада и овдје објав-

⁴ Знајући за мој досадашњи рад на прикупљању архивске грађе о развоју народне власти у Црној Гори 1941—1945. године, друг Вељко Зековић ми је у фебруару 1981. године уступио овај вриједни докуменат, на чему му и овом приликом захваљујем. Докуменат је требало да чини саставни део већ објављене збирке *ЦАСНО 1944—1945. године*. Његов оригинал ћу похранити у Архиву за раднички покрет СР Црне Горе, који се налази у саставу Историјског института у Титограду.

љујемо. У њему су извршене само основније правописне интервенције.

РАВНОПРАВНА ЦРНА ГОРА У СЛОБодноЈ ДЕМОКРАТскоЈ ФЕДЕРАТИВНОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ

Другови и другарице,

Период од другог засједања ЗАВНО Црне Горе и Боке⁵ до данас није тако дуг, али је врло важан због величине догађаја који су се десили не само у међународним размјерама него и код нас у Југославији. Антихитлеровска коалиција, којој стоји на челу Совјетски Савез, приводи рат крају и већ отвара дубоку кризу у тaborу фашистичког блока на челу кога се налази Хитлерова Њемачка.

Још у марту мјесецу, који ће у историји борбе Совјетске земље остати као мјесец великих битака и побједа, Црвена армија је својим муњевитим налетом створила толику пометњу у редовима њемачке фашистичке армије, да се ова ни до данас није опоравила, а по свему изгледа да јој то неће успјети ни убудуће. Прелазак Дњестра, чишћење Украјине и избијање Црвене армије на Прут, губици који су у тим биткама задати непријатељу, представљају не само напоре и подвиге једног народа и његове војске него истовремено значе једну нову ратну стратегију и тактику, коју нити је познавала нити познаје историја ратова. То је стратегија и тактика највећег војника свијета — маршала Совјетског Савеза, друга Стаљина.

Избијањем на Прут и на границе Мађарске и Румуније отворено је још једно ново питање, једна нова рупа у Хитлеровој ратној машини, коју неће моћи запустити никаквим тоталним мобилизацијама нити двоструким окупацијама као што је то учинио у Мађарској. За народе ових сателитских земаља који отпочињу са отпором према окупатору створени су услови да, макар у задњем часу, раскину са својим ненародним владама и реакционарним кликама у сопственим земљама и да пођу новим путем — путем борбе против окупатора и издајника свога народа, којим путем нити хоће нити су способне да пођу њихове данашње профашистичке владе.⁶ То је једини пут спаса и слободе, једини начин на који ће, како је рекао друг Стаљин у Првوماјској заповијести, ови народи наићи „на разумијевање демократских држава“.

Након кратког предаха отпочела је Црвена армија са новим уништавањем фашистичких зликоваца, уништавањем које се постепено претвара у пуну катастрофу и примјерну одмазду за

⁵ Друго засједање ЗАВНО Црне Горе и Боке одржано је у Колашину 16. II 1944. године.

⁶ У сателитској Румунији срушен је фашистички режим 23. августа 1944. године, а у Бугарској 9. септембра 1944. године.

многобројне злочине које су починили у срећној земљи слободних народа. Чистећи Бјелорусију, совјетски борци остварују задатке постављене у Првомајској заповијести маршала Стаљина: протјерују њемачке отимаче са преосталог дијела окупиране совјетске земље, излазећи на своје државне границе, гоне мрског поробљивача, који, смртно рањен, бјежи. Силни и уништавајући ударци Црвене армије у Бјелорусији, гдје је уништено и заробљено неколико стотина хиљада непријатељских војника и официра, међу којима и 19 њемачких генерала, представља нову тешку рану на фашистичкој звјери, која, огрезла у крви, бјежи јазбини из које је и дошла, да јој се више никада не јави жеља да се крене на нова освајања.

Великим побједама Црвене армије увелико су помогле савезничке армије Енглеске и Америке. Дананоћно масовно бомбардовање индустријских центара Њемачке и њених помагача; освајање Рима⁷ и велики успјеси постигнути у Италији; искрцавање јаких савезничких снага у Француској,⁸ које, по ријечима друга Стаљина, претставља у повијести ратова непознат подухват по ширини замисли, величини размјера и мајсторству извршења — све то чини да положај Хитлера свакодневно постаје све очајнији.

Отварањем Другог фронта⁹ на западу остварена је нова етапа у овој рату: општи једновремени напад на Хитлерову државу са истока, запада и југа.

Шта нам показују ови велики успјеси наших савезника у данима трогодишњице напада на Совјетски Савез, у данима треће годишњице ослободилачког рата наших народа?

Прво, читава међународна реакција, на челу са Хитлером, доживјела је дубоки пораз своје политике, која се базирала на неизбјежности конфликта, који је, по њиховој логици, требало да избије у савезничком блоку. Отварање Другог фронта, које је показало огромну надмоћност наших савезника, значи истовремено остварење пуног борбеног јединства три највеће демократске државе свијета; значи, дакле, оно чега се Хитлер и све међународне реакционарне клике смртно плаше, значи: примјењују се одлуке Московске¹⁰ и Техеранске конференције¹¹ на којима су ударени темељи једног новог раздобља у историји човјечанства.

⁷ Савезничке снаге су ослободиле Рим 4. јуна 1944. године.

⁸ Шестог јуна 1944. године почела је савезничка инвазија западне обале Француске. Већ 25. августа 1944. ослобођен је Париз, а 3. септембра 1944. и Брисел. Офанзива је продужила ка Рајни.

⁹ Савезничко искрцавање на западној обали Француске сматра се почетком отварања другог фронта.

¹⁰ Мисли се на сусрет Черчила и Стаљина у Москви у августу 1942.

¹¹ Конференција велике тројце — Рузвелта, Стаљина и Черчила у Техерану одржана је 28. новембра до 1. децембра 1943 године.

Све реакционарне клике у свијету, код нас каирско-лондонске избјеглице и Дража Михаиловић са својим четничким бандама у земљи, лишене су оног аргумента којим су у току три године овога рата непрекидно оперисали и помоћу кога су успијевали задржавати под својим утицајем приличан број колебљивих, плашљивих и неодлучних елемената. Тим лажима, да је, тобоже, неизбјежан сукоб међу Савезницима, да се рат води неискрено итд., разни шпекуланти у свим земљама, код нас избјегличке клике, Дража, Мачек и остали, успијевале су да задрже по страни борбе један дио маса, иако је стварност већ поодавно говорила сасвим друго тим масама.

Стварност непобитно говори да је савез између Русије, Енглеске и Америке чвршћи него што је то био икада раније, а да је криза у фашистичком „новом поретку“, која је започела Стаљинградом, данас још јаче продубљена најновијим побједама Савезника и да непосредно предстоји дан коначне и сигурне побједе над фашизмом. Ко то неће да види данас, у посљедњем часу, увјериће се сјутра, касно и — бескорисно.

Друго, процес деморализације осјећа се све више у редовима њемачке војске. То значи да ће Хитлер сваког дана имати све мање у редовима своје армије оних који вјерују у његову побједу, да ће све мање моћи рачунати на самоубилачке дивизије помоћу којих би могао одложити дан своје смртне катастрофе. Морал његовог војника је морал убице и пљачкаша. Свакодневни порази које трпи Хитлерова армија чине да је стварност њемачком војнику данас ипак ближа, и он је сваким даном све мање спреман да се у борби заложити до краја. Но, с друге стране, нама мора бити јасно и то, да ће се они, који су до гуше огрезли у крви, који на души носе терет безбројних злочина, борити и бивати у толико упорнији, у колико им се више примиче коначна пропаст. Они немају да очекују ништа друго од завршетка рата, осим то да скупо плате рачун за почињене злочине.

Треће, отпор поробљених земаља у Европи сваким даном расте и јача.¹² Побједе Савезника помоћи ће поробљеним земљама да се ослободе не само окупатора него и свих противнародних клика, које су их у данима најцрњег ропства тјерале на покорност и службу окупатору. Поробљени народи стећи ће, то је несумњиво, у толико брже своју слободу у колико се јаче сопственим снагама буду заложили за њу.

Ослободилачка борба у Југославији, Грчкој и Албанији разбила је све оне лажне и реакционарне теорије да мали треба да остану по страни и да по старој пракси њихове ствари треба да ријеше велики за зеленим столом. Таква политика била је срачуната на разбијање јединства народа у борби против фашистичког завојевача и истовремено представља наставак оне анти-

¹² У вријеме највећег успона покрет отпора у окупираној Европи захватио је 14 земаља, у којима се противу фашизма борило више од 1 500.000 партизана.

народне политике која је сличним аргументима разбијала и слабила савезе малих народа, посебно народа Балкана, и спријечила их да у оној мучној атмосфери ратних припрема дадну свој прилог настојањима и да се, путем политике колективне безбједности, на челу које је досљедно остао једино Совјетски Савез, одупру фашистичкој агресији.

Пракса је доказала, и данас је то већ свакоме јасно, да се мали народи морају борити за своју слободу и независност, јер друкчије до ње не могу доћи. Примјери Бугарске, Мађарске и Румуније, ситуација у којој се данас налазе народи тих земаља, недвосмислено говоре да је борба коју су повели наши народи била једини правилан пут и да нам је једино она омогућила да се ишчупамо од окупатора, да очувамо слободу, да ту слободу већ данас изграђујемо. Уколико мали народи не успију да се у овим судбоносним данима у пуној мјери активизирају у борби, они ће од свега онога што побједа над фашизмом собом доноси добити управо онолико колико су били спремни и способни да у овој борби дадну.

КАКАВ ЈЕ ПОЛОЖАЈ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Својом натчовечанском борбом, коју наши народи воде већ пуне три године против далеко надмоћнијег непријатеља, Југославија је заузела, достојно и заслужено, посебно повољан положај међу свим народима окупиране Европе. У данима када је њемачка армија била на врхунцу своје снаге, у данима када се реакција читавог свијета утркивала ко ће се боље додворити „новом поретку“, а „мали“ и „ситан човјек“ надао се и вјеровао, наш народ је, усред њемачке тврђаве, узео пушку у руке, јер је знао да би сваки други посао у тим моментима био јалов и узалудан. Чим се њемачка звијер устремила на Совјетски Савез, земљу која од свог постанка води досљедну мирољубиву политику према свим и залаже се за независност малих народа, наш народ је правилно оцијенио да је куцнуо час кад треба ударити по окупатору. На то га је звала његова историја, на то га је вукла љубав према великом словенском брату, на то га је позивала част и понос, које су му били упрљали срамотном априлском катастрофом.¹³ На позив КПЈ, која је и овога пута као и увијек остала, са сваким својим чланом, са народом, на позив те партије, наш народ устао је у борбу. Комунистичка партија узела је на себе улогу организатора и ујединитеља свих патриотских снага у земљи и помогла им да добију пуни замах и да своју борбу развију до високог ступња на коме се данас налази.

Вама је, другови вијећници, добро познато да је платформа наордноослободилачке борбе, на коју су позване све патриотске

¹³ Мисли на априлски рат и брзи слом Краљевине Југославије 1941. године.

снаге, била јасна и да је свакоме родољубу био омогућен приступ у редове народноослободилачког покрета. Протјерати окупатора из земље и дати народу слободу — то су била и остала основна питања наше борбе.

Борећи се против фашистичког окупатора, ми смо неминовно морали водити борбу против још једног непријатеља — против домаће издаје. Издајничке клике, које су још и прије рата служиле непријатељима слободе наших народа, нарочито су развиле свој погубни рад, спретно служећи завојевачу, за вријеме краткотрајног рата који је донио слом Југославије. Те реакционарне, ненародне издајничке клике су, својим радом у државној управи, кроз дуги низ година у ствари припремале издају земље, која је наступила у априлу 1941. године. Међу разним издајницима најподмуклију улогу, улогу разбијања борбеног јединства наших народа, одиграле су и играју тзв. избјеглице, које су у самој Југославији биле повезане са министром издајничких влада тих избјеглица — Дражом Михаиловићем.¹⁴ Поред распиривања братоубилачког рата у земљи, поред службе окупатору и најупорније борбе коју су, у заједници са туђином — окупатором, водили противу војске народних бораца и осветника, ови су издајници дуго времена успјевали да обмањују свјетску јавност и наше савезнике — да је борба која се води у Југославији борба тзв. „југословенске владе“ у иностранству и њеног министра у земљи, издајника Михаиловића. И требало је, како је рекао друг Тито на II засједању АВНОЈ-а, „пролити потоке драгоцјене народне крви, требало је да десетине хиљада најбољих синова наших народа пролаже своје животе у току двогодишње неједнаке борбе са непријатељем, да би на концу истина о стварном стању у Југославији прокрчила себи пут пред свјетском јавношћу“.

Разни издајнички елементи успјевали су да с времена на вријеме ухвате коријена и створе упоришта у једном дијелу маса. Такав случај имали смо ми у Црној Гори од маја 1942. до маја 1943. Слично је било у Србији, у Словеначкој, у Хрватској. Наравно, ти успјеси нијесу посљедица привлачности њихових политичких парола, њиховог политичког утицаја и везе са масама, које они никада нијесу ни имали, него је то свуда и увијек била посљедица окупаторског терора, на који су се све те банде ослањале, присиљавајући терором народ на покорност окупатору, а тиме и себи. У ствари, све те разне бандитске формације — звале се оне четници Михаиловића, недићевци, усташе и домобрани Павелића, „бијела“ или „плава“ гарда Рупника, црногорски сепаратисти око Секуле Дрљевића, Новице Радовића или Крста Поповића — све те разне „војске“ биле су и остале војска окупатора, и како против окупатора тако и против свих њих ми смо морали водити борбу. Кроз такву борбу, под руководством нашег Врховног штаба, на челу са највећим сином наших наро-

¹⁴ Мисли на улогу и рад краљевске избјегличке владе.

да, маршалом Југославије — другом Титом, родила се наша узданица и наш понос — Народноослободилачка војска Југославије. Та војска, растући од малих одреда до дивизија и корпуса, наносила је непријатељу стално осјетне губитке и својом упорном и свакодневном борбом увелико допринијела капитулацији фашистичке Италије.¹⁵ Настављајући борбу против Њемаца ми смо им стално наносили велике жртве у људству и ратном материјалу и истовремено кидали све оне везе које су им биле неопходне за маневрисање јединица. Ми смо својом борбом успјели да у току читаве три године дана држимо готово увијек најмање око 20 непријатељских дивизија око себе, дивизија које би Хитлер употребио на неком од фронтана против наших Савезника.¹⁶ Тим путем, а не никаквим споразумима, ми смо заузели достојно мјесто у редовима Савезника и постали жариште и примјер борбе за слободу народима поробљених земаља, а посебно народима Балкана. С друге стране, што су били већи успјеси наших Савезника то се и наш покрет све јаче развијао и растао.

У Хрватској су у почетку Срби носили главни терет народноослободилачког рата. Мачеково ћутање ометало је у почетку учешће хрватског народа у борби против окупатора. То ћутање значило је да све демократско и поштено у Хрватској ћути и помогне највећег злочинца којег је икад дала историја Хрвата — Павелића, и његову „Независну Државу Хрватску“. То ћутање је само продужење оног антидемократског и антипатриотског става Мачековог у најтежим данима, пред априлску катастрофу Југославије. Споразум са Цветковићем уз Хитлеров благослов, који је довео до потписа срамног пакта,¹⁷ остављање у логорима у Хрватској најбољих синова хрватског народа, да их кољу усташке банде у данима кад су највише требали своје народу; најзад, споразум са Дражом Михаиловићем као круна неваљалства — све то представља једну јасну линију и пуну цјелину Мачековог издајничког рада. То је била главна кочница јачем размаху народноослободилачког покрета у Хрватској. То је било оно исто „рано је“ и „треба сачекати“ које смо слушали код нас. Али, народ у Хрватској схватио је куда би га одвела таква политика, и он је прекинуо са њом, те данас својим масовним учешћем свакодневно повећава редове Народноослободилачке војске. Стварањем федералне Хрватске у федеративној Југославији на III засједању ЗАВНОХ-а омогућено је још пуније учешће хрватског народа у изградњи наше домовине.¹⁸ Формирање Извршног

¹⁵ Италија је капитулирала 8/9. септембра 1943. године.

¹⁶ Укупни губици окупаторских војника на југословенском ратишту износили су око 300.000 војника.

¹⁷ Мисли се на 25. март 1941. године, када је влада Цветковић — Мачек потписала приступање Југославије фашистичком тројном пакту.

¹⁸ Земаљско антифашистичко вијеће народног ослобођења Хрватске одржало је своје III засједање 9. маја 1944. године у Топуском.

одбора ХСС на слободној територији од угледнијих чланова ове странке, његово потпуно уклапање у ослободилачки покрет и осуда Мачека као разбијача борбе хрватског народа — значи нов прилог Хрвата у ослободилачкој борби народа Југославије. Народноослободилачки фронт у Хрватској, који је у себе укључио све демократске снаге Хрватске, представља јединствено политичко вођство и снагу на коју се ослања народна власт, представља нов прилог окупљања свих родољубивих снага у борби против окупатора.

У Словеначкој је народноослободилачки фронт успио да већ од почетка борбе окупи у своје редове скоро читав славенски народ. Упркос свих офанзива и издаје, словеначки народ остао је јединствен, досљедан и упоран у народноослободилачкој борби.

За нас је, другови вијећници, од особитог значаја што данас видимо да се народ слободарске и братске Србије, оне Србије која је некада као колијевка слободарских тежњи зрачила на путу борбе за слободу свим народима Балкана, диже масовно у борбу. Та слободарска Србија диже се данас поново у бој упркос јаких снага Њемаца и Бугара, недићеваца, Дражиних четника, љотићеваца и других отпадника. Страховити терор, какав је претрпио мало који народ у окупираној Европи, није могао спријечити српске родољубе да поново одлучно проговоре. Србија се диже на оружје. Формирају се дивизије, до сада већ 5 њих; оне неће дозволити да Недићеви и Дражини кољачи и даље кољу и пљачкају српски народ за рачун Њемаца. Пушке у околини Београда и у самом Београду снажно одјекују. Те пушке чују наши борци и спремни су да сваког дана крену у помоћ браћи која се у Србији боре. Народ неће Недићеву велику Србију, он хоће слободну демократску Србију, равноправног члана демократске федеративне Југославије.

У Македонији такође се распламсава народноослободилачка борба. Погрешно схватање да је наша народноослободилачка борба, коју је први почео и на чело јој стао српски народ, да је та борба нешто великосрпско и старојугословенско, слично ономе што их је тлачило у 23 године у бившој Југославији, то схватање одбацио је данас македонски народ, јер се увјерио кроз нашу борбу и истински демократски карактер циљева ослободилачког покрета наших народа. Раније погрешно схватање унијели су у масе македонског народа они реакционарни елементи који обмањују македонски народ лажима да су његов спас и ослобођење везани за великобугарску фашистичку клику. Данас је македонски народ потпуно схватио да је борба коју наши народи воде за своју слободу и његова борба и да је уперена како против окупатора тако и против свега оног угњетачког и ненародног у бившој Југославији. Данас македонске бригаде остварују борбено јединство са нашим јединицама и тиме постављају темеље слободне, демократске Македоније у новој Југославији.

У Босни и Херцеговини, Санџаку и Војводини народноослободилачки покрет ухватио је широког коријена и ништа не може задржати народ да у борби против окупатора и издајника не дадне свој пуни удио и помогне довршење наше слободне демократске федеративне Југославије.

Упоредо са војничким успјесима ми смо, иако теже и спорије, успјели да извојујемо и политичку побједу.

Сталним јачањем нашег покрета, стичући јуначком борбом и подвизима симпатије читавог слободољубивог свијета, што је присиљавало издајнике да се све јаче прибијају уз окупатора и покажу своје право лице, отварале су се свакодневно очи народним масама. Замаскираним издајницима здерана је образина с лица пред међународном јавношћу и пред званичним представницима свих наших савезника. То је јасно дошло до израза у познатом говору премијера Черчила, у коме одаје признање нашој војсци и њеном вођи маршалу Титу, и изражава спремност да нам пружи пуну помоћ; то је дошло до израза у одбијању совјетске владе да прими пакт који јој је понудила тзв. југословенска влада у емиграцији, баш у данима великих одлука II заседања АВНОЈ-а; о томе говори стална и све већа помоћ од стране наших Савезника, како у оружју, ратном материјалу и опреми тако и у храни, као и одашиљању наших рањеника на лијечење у савезничким болницама. О томе говори напуштање положаја разних политичких и војних представника бивше Југославије и њихов прелазак на нашу страну; о томе говори нови пријатељски тон савезничке штампе и лондонског и њујоршког радија. Све то недвосмислено показује да су разбијене све лажи и измишљотине о нашој борби. Одашиљање војних мисија сва три савезника код нашег Врховног штаба, као и пријем и разумијевање на које су наишле наше војне мисије у земљама Савезника, догађаји су од велике важности. Свим овим покопане су наде реакционарних клика код нас и у иностранству да ће Савезници доћи у сукоб с нама, јер се ми тобоже боримо за комунизам. Показаним родољубљем и неустрашивошћу у организовању борбе, у којој је дала на хиљаде својих најбољих чланова, Комунистичка партија је у народноослободилачком покрету заузела оно мјесто које јој с правом припада: мјесто руководеће и уједињавајуће снаге свих родољубивих елемената. Да ли је, други вијећници, то мјесто могло припасти иједној другој страни послије свега онога што се с њима догодило у априлу 1941. и непосредно послије тога, и да ли би иједна друга странка била способна да почне, одржи и развије ову борбу под условима који су, у томе не можемо претјерати, непознати у историји ратова? Има ли неког, други вијећници, поштеног и оданог родољуба, који би могао оспорити родољубље и упорност коју су чланови Комунистичке партије показали у овоме рату? Комунисти су и од премијера Черчила добили то признање, у његовим ријечима пред Парламентом 22. фебруара: „Комунистима припада част

што су први отпочели борбу у Југославији“.¹⁹ То им је, најзад, најрјечитије признао наш народ, који се одазвао на позив и сваким даном све се више и одлучније диже у борбу против окупатора и издајника.

Прије него будем говорио о стању у Црној Гори, морам овдје нешто рећи о нашим политичким тековинама. Поред хиљада народноослободилачких одбора, који су изникли из ове борбе и у себи носе дубоко народни и демократски карактер, њиховим даљим развојем и повезивањем дошли смо до АВНОЈ-а, који је на свом I засједању формиран као општеполитичко представничко тијело свих народа и свих родољуба наше земље. Друго засједање АВНОЈ-а, одржано у Јајцу новембра 1943. године, по важности својих одлука представља ново политичко раздобље у борби и животу народа Југославије. На II засједању АВНОЈ-а ударени су темељи наше нове заједничке државе и дата је могућност свим нашим народима да користе пуна демократска и национална права да отпочну са изградњом равноправних федералних јединица. Оне су отвориле несметано пут слободног развитка свим нашим народима. Треба подвући да на II засједању није било ничега новог у погледу народне власти и друштвеног уређења, како то неки погрешно мисле. Оне утврђују да су НОО-и, које су наши народи у току три године борбе створили и одабрали као најбољу форму власти, носиоци народне власти. Та нова власт не мијења социјалне односе, она само својом пуном демократском формом омогућује учешће широких народних маса у вршењу власти. Одбори значе новост у томе што у њима не смије бити људи који би ма чиме покушали проиграти тековине ове борбе и основне интересе народа. У тој и таквој власти не могу имати мјеста оне реакционарне клике које су 20 и више година јакале на грбачи народа, а у току овога рата тако одвратно помогле најљућег нашег непријатеља. Ми ћемо се и даље упорно борити, и морамо се борити, да такви људи не нађу мјеста у нашој народној власти.

Њемачки окупатор и све оне клике које се наслањају на њега улажу све своје напоре да угуше наш покрет и спријече рађање једне нове народне и демократске Југославије, која се рађа у срцу „Нове Европе“. На то су биле срачунате све офанзиве непријатеља, њих седам на броју, које су пропале као што ће пропасти и све друге које непријатељ буде предузео. На то је био срачунат и гангстерски препад на наш Врховни штаб, припреман читава два мјесеца.²⁰ Тај злочиначки подухват имао је за циљ да нам отме наше јуначко руководство, да нам одузме оно што је немогуће одузети — јер је то наша борба, оно чиме се напада

¹⁹ Говорећи у британском парламенту 21. фебруара 1944. године, Черчил је одао признање југословенским партизанима „као снажном и бројном покрету“ са широком националном платформом, предвођеном једним „славним лидером“.

²⁰ Мисли се на десант на Дрвар 25. маја 1944. године.

и снажи читав наш народ. Мислили су да нам отму нашег најбољег сина, нашег вољеног маршала и предсједника Националног комитета — Јосипа Броза Тита. Но тај, по најмодернијој техници извођени план, помоћу падобранаца и једрилица, крахирао је, а Њемце је коштао 700 мртвих. То се догађало у дане када је наша јуначка омладина, сакупљена из свих крајева на свом II антифашистичком конгресу, имала част да учествује у бици за свога вођу.²¹

СТАЊЕ КОД НАС У МЕЂУВРЕМЕНУ ОД ДРУГОГ ДО ТРЕЋЕГ ЗАСЈЕДАЊА

На нашем Другом засједу, одржаном у фебруару, ми смо, другови вијећници, поставили пред себе као главне задатке мобилизацију и стварање нових бригада, као и учвршћење наше народне власти. Зашто смо то поставили тако, иако су одлуке II засједу АВНОЈ-а биле већ познате? Зашто ми већ тада нијесмо приступили доношењу одлука које данас предлажемо? — Ми нијесмо то урадили прије свега зато што се у Црној Гори тада још осјећало да нијесу сазрели сви за то потребни услови. За годину и по дана четничке страховладе, окупатор и издајници успјели су да поколебају јединство нашега народа и високи борбени дух који се читавао у почетку устанка. Подићи борбени дух у широком масама нашега народа био је у ономе тренутку наш најважнији задатак. Требало је широким политичким радом и стрпљивим убјеђивањем подићи тај дух и поново успоставити борбено народно јединство. У овом међувремену ми смо у томе добрим дијелом успјели. Ја кажем само добрим дијелом, другови и другарице, јер ми још увијек нијесмо успјели да потпуно изолујемо оне издајничке банде које не разне начине задржавају под својим погубним утицајем један приличан број заведених Црногораца. Ми још нијесмо успјели да у нашу војску пошалемо све оне који су за то способни, а то морамо и можемо учинити. Међутим, и до сада постигнути резултати значајни су у осмомјесечном периоду постојања и рада нашег Земалског вијећа, формиране су четири нове бригаде Народноослободилачке војске у Црној Гори.²² Од њих су двије, VIII²³ и IX, формиране у времену од нашег Другог засједу. Наше нове

²¹ Други конгрес Уједињеног савеза антифашистичке омладине Југославије (УСАОЈ) одржан је у Дрвару 2—4 маја 1944. године.

²² Од новембра 1943. до јула 1944. године основане су следеће партизанске јединице у Црној Гори: 14. новембра 1943. Шеста НОУ бригада, 1. децембра 1943. Четврта санџачка НОУ бригада, 2. децембра 1943. италијанска партизанска дивизија „Гарибалди“, 30. децембра 1943. Седма омладинска НОУ бригада, 25. фебруара 1944. Осма НОУ бригада и 1. априла 1944. Девета НОУ бригада.

²³ У оригиналу је омашком написано „VII“.

бригаде боре се одлично, трудећи се свесрдно да достигну своје узоре, наше прослављене IV и V пролетерску бригаду.

У вријеме нашег Другог засједања наши народноослободилачки одбори нијесу били политички учвршћени и уздигнути, и још увијек су показивали доста слабости и недостатака. Страх да се опет не поврате они тешки дани окупаторско-издајничког терора спречавао их је да смјело приступе рјешавању задатака који су пред њима стајали. Они још нијесу били успјели да окупљањем најширих народних слојева око наше народне власти учврсте њен најпунији утицај у народу. Кроз прилично дуг период, који се помало и понегдје протеже и до данас, они се нијесу могли ослободити онога што је већ застарјело, тј. да свој рад своде искључиво на рад око указивања помоћи нашој војсци.

Ето то су били главни разлози због којих ми нијесмо већ на Другом засједању приступили доношењу најважнијих одлука за изградњу наше федералне јединице.

Развој догађаја у свијету, све снажнији и сложнији ударци наших Савезника по нашем заједничком непријатељу, као и све већи војни и политички успјеси које смо постизали у Црној Гори — омогућили су да томе послу приступимо данас.

Стални пораст наше војске и силно одушевљење са којим је наш народ на ослобођеној територији на многобројним зборовима манифестовао своју солидарност и одушевљење са историјским одлукама II засједања АВНОЈ-а увелико су поколебали издајничке редове и тиме свакодневно слабили позиције окупатора. У циљу спречавања овога, за себе веома опасног процеса уједињавања борбених снага нашега народа, окупатор је, заједно са свим народним изродима, предузео офанзиву против наше слободне територије у априлу мјесецу ове године. Офанзива је предузета из два правца. Једне снаге, састављене од четника Михаиловића са Павлом Ђуришићем на челу, недићевцима и Муслиманске милиције, све под њемачком командом, нападе су од Србије преко Санцака у правцу Колашина и Берана. Друге снаге, састављене од Њемаца, четника Драже Михаиловића и црногорских сепаратиста, нападе су из наших окупираних градова: Цетиња, Подгорице и Никшића, са циљем да се са сјеверном колонијом споје на нашој слободној територији. То сретање требало је да се крунише пуним уједињењем свих изрода под скутом њемачког окупатора, а Црна Гора и Санцак да се припоје Недићевој Србији и тако оствари „уједињење“ српства под окупатором. Парола спајања српства и уједињења Црне Горе с Недићевом Србијом требало је да буде одговор на одлуке АВНОЈ-а, да би се помоћу ње остварило остварење слободне демократске федеративне Југославије. Но, одлучни ударци које су јединице II ударног корпуса задале окупаторско-издајничким бандама на оба правца, као и висока свијест коју је у тим данима показала огромна већина нашег народа, разбили су окупаторско-издајничке наде и спријечили рађање те нове државне наказе.

Дани ове окупаторско-издајничке офанзиве показали су чврстину наше народне власти. Народноослободилачки одбори, заједно са војском и народом, положили су испит, и у својој огромној већини њихови чланови показали су се достојни народног повјерења. Резултати и посљедице ових побједа били су веома велики и врло повољни за даљи развој, како у Црној Гори тако и у читавој Југославији, па и даље. Истовремено, окупатор и народни изроди доживјели су не само војнички пораз већ и тежак морално-политички ударац. Уједињавање разнородних издајничких банди под окупатором, са тобожњим циљем спасавања српства и стварања велике Србије уз помоћ и благослов Хитлера, отворило је очи широким масама, које су се баш на томе увјериле у подле лажни издајничких парола. Истовремено је масама постало дефинитивно јасно да једино демократска федеративна Југославија, за коју се бори Народноослободилачка војска Југославије, остварује истинско братство свих народа Југославије.

У овим данима дошла је до израза пуна сарадња између јединица наше Народноослободилачке војске и савезничких ваздушних снага. Бомбарбовање окупаторско-издајничких упоришта у Црној Гори од стране савезничке авијације и све интензивнија савезничка помоћ у оружју и храни баш у току ових дана разбили су оне лажне којима су издајници кљукали један дио нашег народа и обмањивали га у погледу односа наше Народноослободилачке војске и наших Савезника. Приликом бомбардовања Подгорице пасјом смрћу платили су многи народни изроди, а међу њима и познати Дражин миљеник, издајник Лашић.²⁴ Све је ово унијело велику деморализацију у издајничке редове и присилило издајничке четничке вође да се још јаче прибију уз своје њемачке господаре. Све је ово убрзало процес деморализације у издајничким редовима, процес који се свакодневно шири и расте.

С обзиром на све ове велике успјехе које су постигли наши народи последице историјских одлука II засједања АВНОЈ-а, и с обзиром баш на те одлуке, пред нама се, другови вијећници, постављају крупни задаци. Потребно је приступити рјешавању наших посебних горућих питања и донијети такве одлуке којима ћемо утврдити резултате наше трогодишње ослободилачке борбе, у коју је онако одлучно ступио наш народ 13. јула 1941. године. Тим одлукама треба да осигурамо и поставимо основне темеље за изградњу слободне и равноправне Црне Горе у федеративној Југославији. У том циљу Земаљско антифашистичко вијеће народног ослобођења Црне Горе, остварујући право самоопредељења црногорског народа, треба да донесе одлуку о претварању

---

²⁴ Савезнички авиони су 5. маја 1944. године у више наврата бомбардовали Подгорицу. Међу погинулима том пиликом био је и Ђорђе Лашић.

у Црногорску антифашистичку скупштину народног ослобођења, чиме истичемо жељу нашег народа да, на основу извојеваних права, поново добије своју Скупштину. Нема сумње да ће се ова Скупштина разликовати од свих скупштина које је црногорски народ имао у својој прошлости. Она ће се разликовати и од познате Велике народне скупштине у Подгорици 1918. године, јер је искуство показало да је одлукама те Скупштине наш народ ушао у једну заједницу у којој је кроз читаво вријеме био лишен слободе и равноправности.²⁵ Показало се током 23-годишњег заједничког живота наших народа у бившој Југославији да циљ стварања ондашње Југославије није био стварање заједнице равноправних народа, него стварање по туђем рецепту и за туђ рачун једне државне творевине која ће послужити другоме, а не народима који је сачињавају. Нова демократска федеративна Југославија, изграђена заједничком борбом и вољом свих њених народа, створена у братству, цементираним крвљу и жртвама свих њених народа и утемељена на II засједању АВНОЈ-а, представља остварење идеала нашег народа.

Одлукама АВНОЈ-а Црна Гора добила је сва права посебне федеративне јединице. Народу Боке треба оставити да се слободно одлучи с ким ће и како да живи у федеративној Југославији. Народ Боке, у свим својим ранијим и садашњим стремљењима, као и у свим питањима која су задирали дубоко у живот народа, ишао је заједно са Црногорцима. Околности не дају пуну могућност да се народ Боке већ данас изјасни. Представници Боке, која се бори, остаће и даље у нашој Скупштини са свим правима и дужностима као и остали чланови наше Скупштине, јер ће се једино тако моћи рјешавати сва питања и проблеми Боке за вријеме трајања народноослободилачког рата.

Заједно са одлуком о претварању Вијећа у Скупштину, долази и одлука којом се нова Скупштина конституише у највише представничко, законодавно и извршно тијело Црне Горе, као равноправне федералне јединице у демократској Југославији. У тешким условима ослободилачког рата и брзог развоја догађаја, наше народно представништво мора примити све дужности једног парламента и преко својих органа управљати свим пословима народне власти. Избором предсједништва и стварањем даљих потребних органа које ће оно именовати на основу овлашћења Скупштине, омогућићемо да оно ради брже и лакше. Изабрано Предсједништво именоват ће Национални комитет ослобођења Црне Горе онда кад за то буду постојали потребни услови. Ви ћете, другови вијећници, рећи своју ријеч о овим предлозима одлука којима се утврђују положај Црне Горе у слободној Југославији, а које вам ја испред Извршног одбора стављам на разматрање и одлучивање.

²⁵ Такозвана Велика народна скупштина, која се састала у Подгорици у новембру 1918. године, изгласала је уједињење Црне Горе са Србијом, под династијом Карађорђевића.

Ја такође износим пред вас на дискусију и изјаву о правима и дужностима грађана као политички акт, за који Извршни одбор сматра да га треба дати. Ова изјава садржи у себи оно што наш народ на ослобођеној територији већ има и што му се овом изјавом гарантује у будућности. Истовремено ова изјава треба да демантује све оне лажи које круже о нашем покрету, а које немају никакве везе с њим. Ви сте ту изјаву прочитали и требаће исто тако да се о њој изјасните. Ето то би била најважнија политичка питања, темељне одлуке којима почињемо изграђивати слободну Црну Гору.

Овдје желим укратко да истакнем разлику између наше демократске федерације и стварања федералних јединица данас од свих оних које су постојале у прошлости код нас и у другим земљама. Демократска федеративна Југославија наших народа није резултат погађања и компромиса постигнутих разним писаним уговорима, већ резултат заједничке борбе и жртава које су наши народи уложили за њу. Без икаквих претходних уговора и погодаба, сви наши народи, сваки својим сопственим снагама, узели су активно учешће у борби против окупатора и његових домаћих слугу, нашли се у тој борби раме уз раме и сковали своје неразориво братство заједнички проливеом крвљу и тим сваки за себе стекао право на слободу и равноправност. Тако насталу федерацију наши народи остварују данас као форму државне зједнице која најбоље гарантује слободан развој свакоме од њих у заједничкој будућности. Потребно је нагласити да наши народи не сматрају ту федерацију као самоциљ, нити њену данашњу форму, која се у овим условима остварује, сматрају непромјењивом. Форме међусобних односа међу нашим народима биће увијек зависне од потребе несметаног и пуног развитка сваког од њих посебно, као и свих њих узетих укупно.

У свом излагању ја сам оставио да вас при крају упознам са споразумом који је потписан између предсједника Националног комитета ослобођења Југославије — маршала Тита и предсједника новообразоване краљевске владе др. Шубашића.²⁶ Кроз пуне три године, разни издајници који су се налазили у емиграцији и успијевали да својим интригама ометају нашу борбу, служећи се најодвратнијим клеветима, имали су све до сада одлучујући утицај у свим избјегличким владама. Али послје три године борбе, у редовима југословенске емиграције нашло се поштених синова српског, хрватског и словеначког народа, који су одлучили да пођу новим путем и помогну борбу коју наши народи воде за своју слободу. Они су затражили да дође до једног споразума који би олакшао ослободилачку борбу нашега народа и помогао да се успјешно докрајчи започето дјело.

²⁶ Шеснаестог јуна 1944. године на Вису је потписан споразум између Ј. Б. Тита и др Шубашића, којим је отворен пут за међународно признање НОП-а, односно нове Југославије.

На тим основама дошло је до поменутог споразума. Издајници у земљи покушавају да тај споразум прикажу као нешто од чега наши народи не могу имати користи. Они то чине из простог разлога што се баш тим споразумом кидају они канали који су везивали издајнике у земљи са онима у иностранству. Овај споразум није дирао у тековине наше народноослободилачке борбе, нити у ма коју од историјских одлука донесених на II засједању АВНОЈ-а. Напротив, изјава коју је преко лондонског радија дао предсједник краљевске владе др Шубашић говори да ће његова влада радити у сагласности са тим одлукама. Споразум обавезује владу др Шубашића да прекине са свим ранијим дипломатским и војним представницима у иностранству, који су се у току ове три године борбе испољили као слуге непријатеља наших народа. Сви ће они бити избачени са тих положаја. У сагласности са Националним комитетом влада др Шубашића обавезује се да олакша и помогне у што јачој мјери одашљивање савезничке помоћи. Ми се морамо заложити да народу објаснимо овај споразум и сузбијемо све срачунате лажи које непријатељи шире о том споразуму, а које иду на штету наше ослободилачке борбе.

На крају, хтио бих да подвучем да нам и ситуација у свијету и положај који Југославија данас заузима у колу слободољубивих народа отвара најшире перспективе и могућности за успјешан рад. Ми морамо одбацити од себе све оно што нам је сметало да у своје редове, у редове ослободилачког покрета, окупимо читав наш народ и да у „блоку“ и шкриповима останемо само групице злочинаца које за свој издајнички рад морају доћи пред народни суд за ратне злочинце. Читав политички положај показује нам да можемо ведра чела и поносно ићи у сусрет нашој бољој будућности.

ЖИВЈЕЛО БРАТСТВО И ЈЕДИНСТВО СВИХ НАШИХ НАРОДА У СЛОБОДНОЈ ДЕМОКРАТСКОЈ ФЕДЕРАТИВНОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ!

ЖИВЈЕЛА СЛОБОДНА И ДЕМОКРАТСКА ЦРНА ГОРА!

Реферат Вељка Зековића — Равноправна Црна Гора у слободној демократској федеративној Југославији — потврђује оцјене о изузетном значају III засједања ЦАСНО-а за будућност народноослободилачког покрета у Црној Гори. Његовим одлукама санкционисано је право црногорског народа да сам одлучује о својој судбини као равноправни члан добровољно уједињених народа у заједничку југословенску државу. Стога се може рећи да су овим одлукама ударени темељи слободне и независне Црне Горе у саставу демократске и федеративне Југославије.

Др Зоран Лакић